

Eesti Ekspress – 04.06.2002

Eesti ühiskond oli ikka väga avatud...

Autor: Kalev Kesküla

Dagmar Normet jutustab Kalev Keskülale juutide ja teiste eestimaalaste elust Esimese Vabariigi päevil.

Milline oli lapsepõlves teie esimene keel? Mis keeles te lapsena mõtlesite?

Raske öelda. Kodus oli kaks keelt: vene keel ja eesti keel. Eesti keelt rääkisin rohkem kasvataja ja köögitädiga. Kui olin kolmeaastane, võeti mulle saksa guvernant. Kord ärkasin lõunauinakust ja kodus oli ainult üks võõras tädi, kes rääkis võõrast keelt. See oli šokk. Tallinnas oli tollal keskklassi ja haritlaste juures kombeks, et kolmeaastaselt pidid lapsed hakkama saksa keelt õppima.

Käisime tante Annaga Hirvepargis, mille nimi oli tollal Vereinsgarten, Saksa aiandusseltsi aed, mängimas. Seal olid eesti, vene ja juudi lapsed kõik oma saksa tantedega. Minu tante, kes tundus mulle vanatädina, oli 24aastane. Kodune keel oli algul vene, pärast tante Anna saabumist aga saksa keel, sest ta sõi meiega koos lõunat ja siis rääkis kogu pere saksa keelt. Mind pandigi saksa kooli.

Saksa keeles kirjutasin lapsena oma esimesed luuletused ja näidendi, mille me viiendas klassis kooli mardiõhtul lavastasime.

Kust teie vanemad pärinesid?

Isa oli Varssavi juudi perekonnast, aga vanaisa, kes pidas lastele hariduse andmist kõige tähtsamaks, pani pojad Peterburi ülikooli, mida peeti paremaks. Edasi õppis isa koos oma noorema vennaga Pariisis Sorbonne'is, ülikooli lõpetas Belgias Liege'is. Riigieksamid tuli teha Venemaal ja ta sooritas need Peterburis sel päeval, kui puhkes Oktoobrirevolutsioon.

Ema oli pärit Tallinnast, tema kodumaja seisab Laia tänava lõpul, too põiki asetsev roosaks värvitud kivimaja. Koolis käis ema Narva maantee alguses Beljajevskaja gümnaasiumis. Suvitama koliti Kadriorgu nikerdustega puumajja Mäekalda tänavas.

Teie isa oli sõja ajal Venemaal, aga milliseks kujunes ema saatus?

Kui sõda algas, olin Narva-Jõesuus tudengite spordilaagris. Ema helistas sinna, aga mina olin parajasti pargis kurameerimas. Ema elas siis oma uue mehega Riias. Sakslaste saabudes Riiga aeti kõik juudid getosse. Magati kodus, aga päeval pidi minema tööle. Augustis enam koju ei lastud. Läti juudid tapeti septembri algul. Ma ei tea, kus tema haud on ega midagi... Talle sai saatuslikuks, et ta jäi Riiga. Tallinnast said need, kes tahtsid, ikka evakueeruda.

Miks kõik Eesti juudid siiski ei põgenenud?

Haritlaskond uskus, et rahva hulgas, kust on pärit Beethoven, Goethe ja Schiller, pole millegi taolise toimumine võimalik... Näiteks minu kasuõe Helga Tõnsoni pinginaaber Inglise Kolledžist Ruth Rubin, väga kena väike tüdruk, tahtis ära Venemaale sõita. Tema vanemad olid aga kategooriliselt vastu: kuhugi me ei lähe. Neil oli Viru tänaval kellasepäari.

Kui ei oleks olnud just küüditamist 14. juunil, kui väga paljud jõukamad juudi

perekonnad küüditati, siis oleks minejaid olnud palju rohkem. Aga kommunistide hirmuteod, arreteerimised, küüditamised, natsionaliseerimised, korterite tihendamised, olid veel värskest silme ees. Mis me sinna kommunistide juurde lähme, sakslased on ikka vana kultuurrahvas!

Lõpuks andis Ruthi isa ühele oma töötajale varandust, kulda ja mis tal oli, et see lapse ära peidaks. Töötaja perekond elas Hiiu basseini juures. Ruth oligi seal mõnda aega peidus, kui tema isa ja ema olid juba tapetud. Kuid siis saadi ta kätte, ei tea, kas keegi naabritest kaebas. Tema saatus oli väga kurb, teda, 14aastast tüdrukut, vägistati, piinati ja lõpuks mõrvati.

Oli mitu peret, kus pool sõitis ära, suure skandaaliga, minejatele ei antud midagi kaasa, ja pool jäi siia. Noored just tahtsid ära sõita ja vanemad jäid.

Ei olnud selge, mida sakslastelt oodata?

No lehtedes ju kirjutati ja küllap osaliselt ikka oli teada. Aga näe, haritud inimesed jäid ja kõik said hukka. Mina olen ellujäämise eest tänu võlgu oma teaduskonna dekaanile Herbert Niilerile. Ta ütles mulle kategooriliselt, et ma pean ära sõitma. Minu sõber Peep Koort poleks saanud mind kuhugi ära peita, sakslased panid ta enda vangi ja lõpuks põgenes ta paadiga Soome ja sealt Rootsi. Temast sai Uppsala ülikooli professor.

Eestist lahkumine oli mulle kohutav tragöödia, sest kogu mu elu oli olnud ju ainult Eestiga seotud. See oli ühe maailma häving. Tõllal Eestist lahkudes ei osanud ma kujutleda, et nüüd 60 aastat hiljem istun jälle Tallinnas oma toas.

Kirjutate raamatus, et olite vasakpoolne ja demokraatia poolt. Kuidas mäletate 1940. aasta pööret?

Mäletan, et vaatasime Narva maanteel oma maja ees 21. juuni rongkäiku. Marssijad olid sadamast ja kes teab veel kust kokku korjatud ning nende seas siis üksikud intellektuaalid, keda me tundsim. Nad suundusid Kadrioru Pätsi juurde.

Ideed võlusid muidugi: vanad revolutsioonilised laulud, "Marseljees" ning usk, et nüüd tuleb võrdsus, kõik saavad õppida olenemata rahakotist.

Ometi elasite Eesti Vabariigis jõuka kihi elu, moodas majas kuuetoalises korteris...

Ma ütleksin keskklass. Aga inimeste ebavõrdsus häiris mind alati, mõned kaasõpilased olid ikka väga vaesed. Õiglustunne oli riivatud ja protestivaimu olin ma täis. Olin revolutsiooniline tüdruk, mul oli võitlejahing. Julgesin õpetajatele alati näkku öelda, mida ma arvan.

Majanduslikke muresid teie perekonnal polnud?

Kui mina olin juba sündinud, siis küll mitte. Kuid revolutsiooni ja Venemaa kodusõja ajal nägi noorpaar küll viletsust. Toidupajuki saamiseks käis ema sõjaväehospitalis soolotantsuga esinemas.

Kui isa Eestisse tuli, ei osanud ta ju algul eesti keelt ega saanud juristina töötada. Tal oli Balti jaama taga väike ehitusmaterjalide ladu.

Isa õppis eesti keele kiiresti ära?

Ma ei tea, kas ta seda kunagi süstemaatiliselt õppinud oligi. Aga ei saanud ju teisiti, ta pidi ju oma töötajatega suhtlema. Sellest ajast, kui mina mäletan, tal keelega probleeme polnud.

Teile hakkasid ka kõik keeled võrdselt hästi külge: eesti, vene, saksa...

Ja pärast käis veel prantsuse madame... Nii et Inglise Kolledžit lõpetades olid mul viis keelt suus, pluss veel ladina keel, mida Ernst Nurm õpetas. Inglise Kolledž oli minu koolidest kõige vabameelsem: segakool, noored õpetajad ja kuidagi väga avatud maailmale.

Mis ameteid juudid Tallinnas pidasid?

Väga hinnatud olid arstid, näiteks kõrva-nina-kurguarst dr Tuch, lastearst dr Blumberg, nahaarst dr Schwarz. Oli nii edukaid advokaate kui ka pillimehi. Viru tänaval oli kaks kellassepaäri, Rubini ja Markovitši, samuti Gutkini riideäri. Olen mõelnud, et eesti juudi rahvusgrupp on vist minu põlvkonnaga lõppemas. Ka minu generatsioon on sõlminud segaabelud.

Mis seltskonnaga perekond läbi käis?

See oli väga kirju seltskond. Minu ema parim sõbranna oli Emilie Martna, sotsiaaldemokraat Mihkel Martna pojanaine. Siis doktor Busch, sakslane. Tema kohta rääkisid vanemad, et ta ei hakka enne üldse opereerima, kui tal pole pits viina või konjakit hinge all. Vahel käisid vanemad koos temaga Raekoja platsil varieteelokaalis Marseille pidutsemas. (Hiljem oli neis ruumides restoran Vana Toomas.) Doktor Buschil oli kombeks viimase pitsi peale ka klaas ära süüa. Meil käis väga rahvusvaheline seltskond, eestlased, juudid, venelased, sakslased. Pärast revolutsiooni oli tulnud Peterburist palju eri rahvustest inimesi.

Juut olla ei olnud tollal siis midagi erilist?

Krokodill Piritas rannas oleks midagi erilist. Vahest olid ortodokssed juudid eraldi, aga meie pere sünagoogis ei käinud.

Eesti ühiskond oli väga avatud. Mind häirib väga vaidlus, kas 2007. aastaks peavad kõik vene koolid minema üle eesti keele peale. No armas aeg – esimese vabariigi ajal oli ainuüksi Tallinnas seitse saksa kooli, olid vene koolid, oli rootsi kool, juudi kool oli kahe haruga, üks heebrea, teine jidiši keeles. Eestis oli 1926. aastast vähemusrahvaste kultuuriautonomia seadus, mis võimaldas omakeelset haridust, kultuuri, teatrit... Vähemusi aktsepteeriti. Näiteks oli eesti koolides hommikupalvus kohustuslik, aga kuna seda pidasid luteriusu pastorid, olid õigeusklike, katoliiklaste, juutide ja kõigi lahusuliste peredest pärit lapsed sellest vabastatud.

Muidugi, eesti keele oskus oli tollal loomulik. Aga loomulik oli ka, et eestlane oskas vene ja saksa keelt. Näiteks ajalehtedes oli töötamise kuulutustes enamasti märges: oskab kolme kohalikku keelt. Ja neid keeli pidid oskama kõik müüjad, ettekandjad, politseinikud, kõik, kes inimestega suhtlesid. Kinos oli pool ekraani kaetud kolmes kohalikus keeles subtiitritega...

Teie isa teine abikaasa Helgi Tõnson oli omas ajas väga moodne naine...

Tema ümber oli eri rahvustest austajate ja sõprade ring. Huvituti moodsatest mõttevooludest: Nietzsche, Freud, Adler, Jung. See oli edumeelne ringkond. Isa teine naine oli meie jaoks naiseideaal. Isal olid filosoofilised huvid, eriti paelus teda budism. Ta luges prantsuse ajalugu ja vene advokaadi Anatoli Koni teoseid. Nõukogude ajal töötas Riigipangas, hiljem juriskonsuldina.

Kuidas teie, hea peaga tüdruk, ikkagi kehakultuuri õppima läksite?

See oli muidugi Ernst Idla pärast. Idla oli fantastiline, väga karismaatiline isik, tõeline geenius omal alal. Iga tund oli nagu jumalateenistus. Ta sai pärast Eestist põgenemist

1944 maailmakuulsaks. Rootsis käis tema instituudi avamisel kuninglik perekond. Tema süsteem taotles keha igakülgse arengu kaudu vabastada noor inimene kompleksidest ning kinkida talle liikumisrõõmu ja eneseusku. Õpilased olid nagu vennaskond, me olime kõik pühendunud ühele ideele.

Ilma sõja ja vapustusteta oleks saanud minust Idla jünger. Astusin tema soovitusel Stockholmi Kehakultuuri Instituuti. See oli 1940. aasta suvel ja mulle öeldi, et te võite ju minna, aga tagasi te enam ei saa. Minu jaoks aga polnud mõeldav väljaspool Eestit elada.

Olete kahetsenud, et te omal ajal Stockholmi ei valinud?

Ei, üldsegi mitte. Siis ma oleks jäänud ikka ainult võimlemise juurde. Aga ma olen alati ka kirjutada tahtnud. Kirjutasin juba lapsena pidevalt päevikut. Vahel puudusin koguni koolist, et kodukirjandit kirjutada, ei mõelnud isegi mitte vabandust välja, vaid ütlesin lihtsalt, et kirjutasin. Inglise Kolledž oli ikka väga mõistev...

Kas tuleb ka järgmine köide?

Ma ei mõelnud üldse edasi kirjutada, aga mind on hämmastanud vastukaja. Lausa võõrad inimesed on mind tänaval tänanud ja küsinud, et mis sai edasi. Seepärast asusin ka järgmist köidet kirjutama.

See räägib evakueeritute Venemaal sõja ajal. Sellest on nii vähe kirjutatud, see on tõesti maailm, mida peaaegu keegi ei tunne. Moskvas Kehakultuuri Keskinstituudis oli poolsada eesti sportlast, kõik need kuulsad Kree, Kotkas, Piisang ja kes veel Ja leiti võimalus kõik need poisid seal töölaagritest ära päästa, tuua Moskvasse, anda süüa ja panna riidesse.

Alustan sellest, et sõitsin 16 ööpäeva hobusehaisulises loomavagunis, aga pärastpoole Moskvas tulid juba rõõmsamad ajad...

Dagmar Normet

(sündinud 1921 Tallinnas, aastani 1940 Rubinstein), lastekirjanik. Lõpetas 1945 TRÜ kehalise kasvatuse õpetajana. Töötanud oma erialal 1956. aastani, seejärel põhiliselt vabakutseline. Täiskasvanuile kirjutanud filmistsenaariume, ooperilibretosid ning koostanud koguteose "Ernst Idla – võlur Tallinnast".

Aastavahetusel ilmunud mälestusteraamat "Avanevad ukSED" pakub põneva sissevaate 1920.–30. aastate jõukasse ja haritud Tallinna juudi perekonda, kus lapsi kasvatatakse rahvusvahelises vaimus ja külas käib eri rahvustest seltskond.

Jutustatakse saksakeelsest algkoolist, Tallinna Inglise Kolledžist avatud vaimust ning paljudest eri rahvuste ja seltskonnakihtide esindajaist, kellega arenev kirjanikuloomus kokku puutus. Raamat ja ühtlasi tollane maailm lõpeb minajutustaja põgenemisega Venemaale. Valmimas on mälestusteose teine köide.